

символічно наповненою. Дуальна спорідненість означення й означуваного є гарантом смислового взаємозбагачення структурних елементів, що врешті-решт призводить до виникнення нових (багатозначних) модифікацій змісту

Дещо зневажливе ставлення до епітета як до дрібної частки естетично варті цілісності, можливо, зумовлене саме тим, що час фундаментальних досліджень (діахронних, синхронних, типологічних тощо) епітетних структур лише наближається. Задля їхнього успішного проведення потрібні максимально повні електронні варіанти не лише текстів художніх творів, але й їхніх варіантів. Вивчення епітетних структур сьогодні не має шансів на успіх без залучення здобутків текстології, історіографії, культурології, філософії, психології тощо. Не потрібно нехтувати й статистичними методами, застосування яких саме й уможливило об'єктивність та аргументованість висновків. Великий Леонардо да Вінчі вважав, що вся природа просякнута математичними законами, тому "жодне людське дослідження не може претендувати на те, щоб бути справжньою наукою, якщо воно не використовує математичних доказів, і не існує жодної впевненості там, де неможливо застосувати одну з математичних наук" [Льоци, 1970: 52]. У підсумку, маємо говорити про необхідність формування складного комплексного підходу на антропологічному ґрунті для серйозного дослідження природи епітетних структур та їхнього історичного функціонування. До першочергових завдань у визначеному аспекті належать такі: накопичення, систематизація й інтерпретація епітетних структур, що функціонують в художньому мовленні.

ЛІТЕРАТУРА

- Бибик, 1998*: Бибик С. П. та ін. Словник епітетів української мови / С. П. Бибик, С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт.— К.: Довіра, 1998.— 431 с.
- Бутенко, 1989*: Бутенко Н. П. Словник асоціативних означень іменників в українській мові.— Львів: Вища шк. Вид-во при Львів, ун-ті, 1989.— 328 с.
- Веселовский, 1989*: Веселовский А. Историческая поэтика.— М.: Высш. школа, 1989.— 406 с.
- Вороний, 1996*: Вороний М. К. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика.— К.: Наук. думка, 1996.— 704 с.
- Кобилянський, 1959*: Кобилянський В. Поезії.— К.: Рад. письменник, 1959.— 349 с.
- Леві-Строс, 2000*: Леві-Строс К. Структурна антропологія. — К.: Основи, 2000. — 387 с.
- Льоци, 1970*: Леоци М. История физики.— М.: Мир, 1970.— 464 с.
- Мелетинський, 1970*: Мелетинский Е. М. Клод Леви-Стросс и структурная типология мифа // Вопросы философии. — М., 1970. — № 7. — С. 165-173.
- Свідзінський, 2004*: Свідзінський В. Є. Твори: У 2 т. — К.: Критика, 2004. — Т. 1. Поетичні твори. — 584 с.
- Силичев, 1986*: Силичев Д. А. Эстетические взгляды К. Леви-Строса // Вопросы философии. — М., 1986. — № 3. — С. 135-142.

Лілія ДЕМИДЮК

© 2008

МІФ ЯК ТЕКСТ В АСПЕКТІ ВЗАЄМОВІДНОСИН МІФУ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Присутність міфологічних сюжетів, образів, структур в літературних текстах привертає увагу дослідників до питання взаємовідносин міфу та літератури. Розгляд цієї проблеми в українському та зарубіжному літературознавстві супроводжується залученням розробок з інших галузей гуманітарної науки: фольклористики, лінгвістики, культурології, психології. Це зумовлено тим, що міф як об'єкт наукового дослідження потребує різноаспектного підходу і не може розглядатись лише в межах якоїсь однієї з галузей гуманітарної науки. Постійно зростаюча кількість дефініцій міфу виявляє проблему неможливості на теперішньому етапі розвитку гуманітарної науки вичерпно окреслити природу та особливості міфу.

Усе різноманіття досліджень про міф та міфологію Р.Вейман зводить до такої простої класифікації: виділяє символічний, ритуальний та психологічний напрями [26, 318]. Дослідник звертає увагу на те, що відсутнє узагальнене визначення поняття міфу: визначень стільки, скільки дослідників. Вирішити цю складну ситуацію, на думку Веймана, допоможе вироблення спільної, для гуманітарних наук, методологічної основи дослідження міфології [26, 303-305].

Розгляд міфу як тексту з позицій семіотики дозволяє трактувати міф як знакову систему, що може втілюватись у літературному тексті, творі пластичного мистецтва, в політиці та ін. галузях суспільно-культурного життя. Ю.Лотман визначає культуру як сукупність текстів [14, 28], з такого погляду міф та літературний твір є текстами культури, які взаємодіють між собою і виконують комунікативну та смислоутворюючу функції [11, 80].

Роздумуючи над природою та функцією міфу О.М.Фрейденберг дійшла до висновку, що міфи не є однорідними за способом вияву. Тому дослідниця вважає доречним розмежовувати словесні міфи, міфи речові та міфи діяльнісні [23, 62]. Речові міфи Фрейденберг трактує як вияв особливого ставлення до дійсності, коли зникає межа між неживим та живим, природнім та штучно створеним, річ сприймається як космос [23, 71]. Тут виявляється основний закон міфологічного мислення – закон ідентичності, коли елемент містить риси цілого і є рівновеликим за значенням із цілим. Таким чином, всі речі та явища космосу функціонують за однаковими законами і тотожні одне одному за сутністю [7, 285-286]. Діяльнісний міф – засвідчене певною послідовністю вчинків вищеописане ставлення до дійсності. Словесний міф – це втілений у слові міфологічний світогляд. Дослідниця наголошує на спільності змісту та функцій цих різновидів міфу: «те, що є в словесному міфі, є і у діяльнісному, і в речовому» [23, 74].

Хоча О.М.Фрейденберг робить свої висновки на матеріалі греко-римської міфології і вважає, що «міф охоплює і виражає собою все без винятку життя первісної людини» [23, 62], доречно застосувати її досягнення в галузі міфології до результатів міфотворення пізніших часів. Безумовно, міфотворчість окрім залежності від законів міфологічного мислення певною мірою залежна від законів розвитку історії. К.Хюбнер доречно зауважив: «Повернення міфу в попередній формі неможливе хоча б тому, що ми вже ніяк не зможемо проникнути у світ, якому наш досвід повністю чужий» [24, 383]. Отож, вияв міфологічного мислення та світовідчуття втілюється в адекватні певному історичному часу форми і пристосовується до актуальних потреб суспільства за своїм змістом. Упізнаваням у всі періоди розвитку людства міф залишається завдяки своїй структурі, а також здатності акумулювати вічні істини, які створюють наче б каркас, що доповнюється конкретним історичним змістом.

Розмежування міфів, яке здійснила О.М.Фрейденберг можна цікаво поєднати із думкою Р.Барта, про те, що міфами можуть бути письмовий дискурс, фото, кіно, репортаж, спорт, реклама і т.д. Явища із цього переліку містять ознаки «словесності», «речовості», «діяльнісності», за переважаючою ознакою їх можна було б відповідно покласифікувати. Проте Р.Барт прагне узагальнення: виходячи з позиції, що «міф є комунікативною системою, певним повідомленням» [3, 233] він вводить поняття «міфологічного слова», яким може стати «будь-яка значуща одиниця або утворення, чи вербальне, чи візуальне; фото буде розглядатися як мовлення на рівні з газетною статтею; навіть самі речі можуть стати мовленням, коли вони щось означають» [3, 235]. Таким чином Р.Барт об'єднав усі різновиди реалізації міфологічного мислення в суспільній життєдіяльності. Як основне дослідник пропонує твердження про те, що міф – це спосіб позначення [3, 233]. Проте, у його дослідженні можна знайти інше розмежування міфів – впливає воно із його концепції міфолога. Міфолог – це той, хто рефлексує над міфом і з цієї причини знаходиться за його межами. Констатуючи дійсність міфу міфолог ризикує знищити його своєю рефлексією [3, 285]. Здійснюючи мисленнєві маніпуляції міфолог втрачає «живий, безпосередній міф як процес світопереживання», зате отримує «здійснений факт» [22, 18], тобто міф в аспекті дослідження, дешифрування. За такої ситуації міф уже не розглядається як цілісність: в ньому розмежовується смисл і форма [3, 254], а тому стає можливим прочитання і тлумачення. Якщо узагальнити концепцію Р.Барта, то можна дійти до такого висновку: міф, який підлягає дослідженню функціонує як міф-текст і є системою знаків певної ділянки суспільного життя (мистецтва, політики, ідеології тощо). Міф, який проживається і сприймається як цілісність варто означити як міф-дійсність.

Різноманітні інтерпретації можливі тоді, коли говоримо про міф-текст: можна характеризувати його як вмістилище сакральної інформації [4, 148], або ж як облудне знання [5, 11]. Міф-дійсність опирається будь-якому тлумаченню, тому його, справді, «не можливо оцінити з погляду істинного чи оманливого» [там само].

Для літературознавства актуальним є дослідження словесного міфу (якщо використовувати термінологію О.М.Фрейденберг). Рефлексії дослідника перетворюють міф-дійсність у міф-текст, який, дотримуючись структурного підходу, можна розглядати як систему

словесних знаків, що має свою особливу структуру, зумовлену законами міфологічного мислення.

Р.Барт характеризує міф як вторинну семіологічну систему, що «створюється на основі вже раніше існуючого семіологічного ланцюжка» [3, 239]. Механізм утворення цієї системи пояснює так: «Те, що в первинній системі було знаком (...), у вторинній виявляється лише означником» [там само]. Завдяки дії такого механізму різні матеріали (мова, фото, живопис, плакат та ін.) стають однорідними – «зводяться до чисто мовного стану» [там само]. Схожу думку висловлював К.Леві-Строс: «Міф – це мова, але мова, яка працює на дуже високому рівні, де міфу по суті вдається, якщо можна так висловитися, відділитися від мовної основи, яка послужила йому опорою» [8, 199]. Ю.Лотман подібним чином характеризує особливість словесного мистецтва: «Художня література говорить особливою мовою, яка надбудовується над природною мовою як вторинна система. Тому її визначають як вторинну моделюючу систему» [13, 30]. Схожість у визначеннях цих двох явищ людської діяльності, полягає в тому, що міф і літературу можна розглядати як тексти, що оперують мовою особливого виду. Її надбудованість над природною мовою свідчить про, так би мовити, подвійну знаковість: знаки природної мови перетворюються у матеріал для створення знаків мови міфу, чи мови художньої літератури. Р.Барт вважає, що література є яскраво вираженою міфологічною системою [3, 261], основна риса якої – повторюваність. Проте, дослідник не отожднює літературу з міфом, на його погляд література може бути міфом за певних умов: «класична поезія зі своєю регулярністю була свідомо прийнятим міфом» [3, 260]. Натомість поезія, яка уникає регулярності (тобто повторюваності певних формозмістових елементів) є «регресивною семіологічною системою», яка прагне до «зворотної трансформації знака в смисл, її ідеалом є в тенденції дійти не до смислу слів, а до смислу самих речей» [3, 259-260]. Ситуація виглядає парадоксальною: «опір поезії робить її ідеальною жертвою міфу» [3, 260]. З цього можна зробити висновок, що в основі літератури лежить міфологічна система, уникнути яку неможливо. Міф як вторинна моделююча система є зразком і умовою для побудови літератури, намагання «звести літературний дискурс до простої семіологічної системи» має наслідком «вбивство Літератури як значення» [3, 261].

Слово є основною одиницею як міфологічного повідомлення, так і літературного, відмінність цих повідомлень, за Бартом, може полягати у тенденції дійти до смислу слів (міф), або до смислу речей (література, зокрема, поезія). Щодо цього Ю.Лотман висловлює протилежну думку: «Специфіка міфологічного мислення полягає в тому, що отожднення міфологічних одиниць відбувається на рівні самих об'єктів, а не на рівні імен» [12, 542], натомість словами оперує логічне мислення, а «поетичне мислення займає деяке середнє положення» [12, 543]. Дослідник наголошує на протилежності поезії та міфу, з огляду на те, що в основі міфології лежить отожднення, а в основі поезії – синонімія [12, 541].

Намагання ствердити подібність або ж відмінність міфу та поезії (в ширшому розумінні – літератури), на думку О.Потебні залежить від позиції спостерігача: «Не взявши до уваги це споглядаюче око, тобто розглядаючи відокремлено лише словесний вираз, розрізнити ці явища неможливо» [20, 329]. Тож міф існує лише в межах міфологічного мислення, і може втілюватись не лише у слові, а й у живописі та пластичному мистецтві. Міф належить лише до сфери мистецтва, оскільки може виявлятися і в буденних ситуаціях як думка, міркування [21, 310]. Все ж словесний вияв для міфу О.Потебня вважає пріоритетним: «Створення нового міфу полягає у створенні нового слова» [20, 335]. Тож очевидно, що міфотворчість пов'язана з винайденням нової мови. Формування міфу зумовлює одночасне формування мови. Це той випадок, коли, за Лотманом, «не мова передує тексту, а текст передує мові» [11, 80]. Ця мова функціонує в межах міфу як тексту, для прочитання міфу необхідно опанувати тою мовою, якою він говорить. У процесі прочитання відбувається реконструкція мови і текст, окрім комунікативної функції, виконує функцію генератора смислів, а тому може мати декілька варіантів прочитання: «коли текст передує мові й отримувачу інформації ще потрібно вибрати чи сконструювати мову для цього тексту, активізується завжди присутня можливість читати текст в системах декількох граматик» [11, 81].

Формування особливої мови характерне також для літературної творчості: «Вибір письменником певного жанру, стилю чи художнього напрямку – також є вибором мови, на якій він має намір говорити з читачем» [13, 27]. Отож, здатність до витворення нової мови, яка надбудовується над природною мовою є спільною рисою міфотворчості та художньої творчості. Якщо взяти до уваги міркування Р.Барта про те, що міфологічна система лежить в основі

літератури, то витворення нової мови можна сприймати як іманентну ознаку міфологічності літератури. За такої ситуації «мовна одиниця як продукт міфологічного мислення» [6, 85] функціонує в літературному тексті як відсилання до найдавніших і найсталіших пластів людської свідомості. Повторюваність формозмістових елементів, що є важливою рисою міфологічної свідомості [18, 92], уможлиблює реконструювання коду необхідного для прочитання тексту [11, 80].

Намагання виявити міфологічну структуру в художніх текстах характерне для представників ритуально-міфологічної школи в літературознавстві. Н.Фрай звертає увагу на те, що міф постійно самовідтворюється, таку ж властивість вчений помічає і в літературі та пояснює це тим, що структурні засади міфології стали структурними засадами літератури [25, 297]. Це можливо ще й з того огляду, що міф Фрай вважає однією з форм словесного мистецтва.

Використання міфологічних сюжетів, образів, мотивів у художній літературі дослідники-літературознавці означають терміном «міфологізм» і трактують його як «спосіб поетичної реалізації міфу у творах оригінальної літератури» [9, 463]. Міфологізм – це свого роду літературна інтерпретація міфологічних елементів: «Один і той же міфологічний мотив, опрацьований протягом багатьох віків, набуває в кожній епосі нових значень» [там само]. Намагання простежити «функціональність міфології на різних стадіях літературного розвитку» зреалізував Я.Поліщук у статті «Поліфункціональність міфу в поезії модернізму». Взаємовідносини літератури і міфу, на думку дослідника, можуть втілюватися в такі типи відносин: міфологізацію, реміфологізацію та деміфологізацію [19, 38]. За умов міфологізації міфологічна оповідь, присутня в літературному творі, зберігає свій традиційний сенс і має на меті «актуалізувати цей сенс для сучасників» [там само]. У цьому випадку основною метою є оновлене сприйняття міфологічного матеріалу. Натомість реміфологізація виявляє бажання автора «змістити провідні акценти міфу, зумисне дистанціюватися від первісної оповіді через її творче переосмислення» [19, 40]. Творча інтерпретація міфу стає провідною лінією розвитку реміфологізації в площині художньої літератури. Бажання «зруйнувати надто поширені міфологічні стереотипи» виявляється в процесі деміфологізації: «письменник підриває стереотип відверто іронічними, а то й саркастичними прийомами, творить шаржовану подобизну міфу» [19, 43]. Таким чином, функціонування міфу в літературі розвивається шляхом його сприйняття, переосмислення, заперечення. Міфологізацію, реміфологізацію, деміфологізацію можна вважати етапами засвоєння міфу літературою. Я.Поліщук порушує також питання міфотворчості. Авторська воля, на думку дослідника, виявляється в способі інтеграції елементів міфу в літературний текст [19, 39]. Літературознавець вважає доречним розмежовувати прийоми міфопоетики та «авторської креативної моделі» [там само], проте детально на проблемі авторської міфотворчості не зупиняється, зауваживши, що це питання «залишиться дискусійним» [19, 44].

Е.Мелетинський виділяє два етапи функціонування міфу в культурі: реміфологізацію та деміфологізацію і вважає, що «деміфологізація завжди буває неповною, відносною, а періодично її змінює реміфологізація» [15, 1]. Окрім міфологізму в літературі, дослідник виділяє також «самостійну міфотворчість» [15, 4], основними рисами якої вважає стихійність та інтуїтивність [16, 339]. У літературі ХХ століття прикладом міфотворчості є романи Ф.Кафки, у Дж.Джойса та Т.Манна вчений помічає «поетику міфологізування», яка виникає через інтелектуальне осмислення древньої культури [там само]. Такий спосіб використання міфологічних елементів Ю.Лотман характеризує як імітацію міфу за межами міфологічної свідомості [12, 536]. Дослідник наголошує, що потрібно розрізняти міфологічні пласти, які виникають спонтанно в індивідуальній та суспільній свідомості від «спроб імітувати міфогенну свідомість засобами неміфологічного мислення» [12, 537]. Критерієм розрізнення справжніх міфів і штучних, Лотман вважає можливість перекладу останніх на неміфологічні мови культури.

У процесі авторської міфотворчості використання міфологічних сюжетів є необов'язковим, але надзвичайно важливим є вияв особливостей міфологічного мислення [1, 200].

А.Е.Нямцу вважає важливою рисою авторського міфу в літературі його використання іншими письменниками [17, 37], тобто міф створений письменником виходить за межі його творчості і проходить ті ж етапи, що й древні міфи – реміфологізацію та деміфологізацію.

Міфологізація, реміфологізація, деміфологізація – способи, якими міф проникає в літературу. Що ж до авторської міфотворчості в літературі, то її варто розглядати як взаємонакладання міфу та літератури. Йдеться, зокрема про об'єднання структур міфологічного

мислення та законів художньої творчості. За такої ситуації яскраво виявляються подібні риси міфу та літератури, вони утворюють ядро авторського міфу, відмінності залишаються на маргінесах.

Говорячи про міф, втілений у художній творчості, зокрема, у поезії, варто взяти до уваги твердження Ю.Антоняна: «якщо вона (поезія – Л.Д.) насичена міфологічними образами та уявленнями, якщо вона утверджує міфологічні цінності і категорії, то її потрібно зарахувати до міфології в поетичній формі» [2, 29]. Відмінність прози і поезії від міфу цей вчений вбачає в тому, що витвори художньої творчості належать якомусь конкретному авторові, а міф належить багатьом поколінням, і своїми витокami сягає найдавніших часів [2, 131]. А тому міфологія і літературна творчість можуть взаємодіяти, впливати одна на одну, але ніколи не об'єднуються остаточно. Тим не менше, міфологічні структури присутні у творчості письменника, дозволяють говорити про цю творчість як про міфотворчість. У цьому випадку міф, який спочатку належить лише авторові, згодом стає належати кожному, хто приєднується до його омовленої реальності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Автономова Н.С. Рассудок. Разум. Рациональность. – М.: Наука, 1988. – 287 с.
2. Антонян Ю.М. Миф и вечность. – М.: Логос, 2001. – 464 с.
3. Барт Р. Мифологии. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 2000. – 320 с.
4. Гейзінга Й. Homo Ludens. – К.: Основи, 1994. – 250 с.
5. Елсуков А.Н. Познание и миф. – Минск: Изд-во «Университетское», 1984. – 151 с.
6. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика: Нариси. – К.: Довіра, 2007. – 262 с.
7. Кассирер Э. Избранное: Индивид и космос. – М., СПб.: Университетская книга, 2000. – 654 с.
8. Леві-Строс К. Структурна антропологія. – К.: Основи, 2000. – 387 с.
9. Літературознавчий словник-довідник / Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
10. Лотман Ю.М. К современному понятию текста // Лотман Ю.М. Статьи по семиотике культуры и искусства. – СПб.: Академический проект, 2002. – 544 с. – С. 79-90.
11. Лотман Ю.М. К современному понятию текста// Лотман Ю.М. Статьи по семиотике культуры и искусства. – СПб.: Академический проект, 2002. – 544 с. – С. 79-83.
12. Лотман Ю.М. Миф – имя – культура // Лотман Ю.М. Семиосфера. – СПб.: Искусство – СПб, 2000. – 704 с. – С.525-543.
13. Лотман Ю.М. Структура художественного текста. – М.: Искусство, 1970. – 384 с.
14. Лотман Ю.М. Текст и функция // Лотман Ю.М. Статьи по семиотике культуры и искусства. – СПб.: Академический проект, 2002. – 544 с. – С. 24-37.
15. Мелетинский Е.М. Миф и двадцатый век // <http://www.ruthenia.ru/folklore/meletinsky1.htm>
16. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа. – М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2000. – 407 с.
17. Нямцу А.Е. Легендарно-мифологические структуры в славянских и западноевропейских литературах. – Черновцы: Рута, 2001. – 208 с.
18. Пивоев В.М. Мифологическое сознание как способ освоения мира. – Петрозаводск: Карелия, 1991. – 111 с.
19. Поліщук Я. Поліфункціональність міфу в поезиці модернізму // Слово і час.- 2001. - № 2. – С.35-45.
20. Потебня А.А. Миф и слово // Потебня А.А. Теоретическая поэтика. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 384 с. – С. 326 – 339.
21. Потебня А.А. Характер мифического мышления // Потебня А.А. Теоретическая поэтика. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 384 с. – С. 313 – 326.
22. Савельева М.Ю. Лекции по мифологии культуры. – К.: Видавельц ПАРАПАН, 2003. – 272 с.
23. Фрейденберг О.М. Миф и литература древности. – М.: Наука, 1978. –605с.
24. Хьюбнер К.Истина мифа: Пер. с нем. — М.: Республика, 1996. — 448 с.
25. Frye N. Mit, fikcja i przemieszczenie // Pamietnik Literacki . – 1969. – Z.2. – S. 283-302.
26. Weimann R. Literaturoznawstwo a mitologia // Pamietnik Literacki . – 1969. – Z.2. – S. 303-336.